

Теоретичні та технічні аспекти виконання робочих рисунків орнаменту у професійній підготовці майбутніх педагогів середньої та професійної освіти, фахівців образотворчого і декоративного мистецтва

Анотація. У статті розкрито теоретичні основи виконання орнаментальних композицій та обґрунтовано техніку виконання робочих рисунків орнаменту у професійній підготовці майбутніх педагогів середньої та професійної освіти, фахівців образотворчого і декоративного мистецтва.

Ключові слова: учитель трудового навчання та технологій, педагог професійної освіти, фахівець образотворчого та декоративного мистецтва, орнамент, орнаментальна композиція, робочий рисунок, техніка виконання.

Abstract. The article reveals the theoretical foundations of ornamental compositions and substantiates the technique of working drawings of ornaments in the training of future teachers of secondary and vocational education, specialists in fine and decorative arts.

Keywords: teacher of labor education and technologies, teacher of professional education, specialist of fine and decorative arts, ornament, ornamental composition, working drawing, technique of execution.

Постановка наукової проблеми. Художні традиції кожного регіону України формують самостійну галузь естетичної культури і підґрунтя для розвитку як індивідуальної, так і професійної національної художньої творчості. Дослідження проблеми навчання здобувачів вищої освіти за спеціальностями 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології), 015 Професійна освіта (Сфера обслуговування), 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація орнаментальній композиції, яка є частиною декоративно-ужиткового мистецтва (ДУМ), особливо актуальне тим, що етнічна художня культура українського народу як метаєтнічна спільність сприяє вибудові «діалогу» культур різних народів, виявленню загального та особливого в їхніх традиційних художньо-естетичних уявленнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці Є. Антонович, Н. Кардаш, Н. Кузан, Г. Мельник, В. Мусієнко, Н. Ничкало, Л. Оршанський, В. Радкевич, З. Резніченко, Л. Савка, О. Сидоренко, В. Тименко, В. Титаренко, С. Чебоненко та ін. у своїх працях виявляють процес становлення народної культури як певної цілісності та її значення як системоутворювального чинника. Питання розвитку та формування композиційного мислення студентів були предметом досліджень таких науковців, як А. Куликова, Н. Меньшикова, Л. Панкратової, С. Данілушкіна.

Аналіз наукових праць свідчить про ґрунтовне висвітлення теоретичних питань створення орнаменту та орнаментальних композицій, водночас доводить, що проблема методики навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти, фахівців образотворчого та декоративного мистецтва технічного виконання робочих рисунків орнаменту та орнаментальної композиції залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних основ виконання орнаментальних композицій та обґрунтуванні техніки виконання робочих рисунків орнаменту у професійній підготовці майбутніх педагогів середньої та професійної освіти, фахівців образотворчого і декоративного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Навчання майбутніх педагогів середньої та професійної освіти, фахівців образотворчого і декоративного мистецтва орнаментальній композиції становить систему наукових основ, що нерозривно пов'язані між собою та мають своєрідну ієрархію. Зазначена система навчання відображає дидактичні принципи, які набувають у контексті художніх дисциплін свого конкретного, специфічного змісту. Дидактичні принципи як загальні положення теорії навчання визначають ті закономірності змісту, методи навчання, які забезпечують ефективне оволодіння студентами знаннями орнаментального мистецтва та формування умінь творчо підходити до створення власних орнаментальних композицій і декоративно-ужиткових виробів.

Орнамент – частина матеріальної культури суспільства, один з найдавніших видів образотворчої діяльності людини, у далекому минулому відображав символічний і магічний сенс, знаковість. Кожна епоха, стиль, національна культура виробляли свою систему, тому орнамент є ознакою приналежності творів до певного часу, народу, країни. Історичний аналіз орнаментального мистецтва підтверджує, що з моменту виникнення орнаменту він, по-перше, був невіддільний від речі, надавав інформацію про її призначення, по-друге, відображав духовний світ автора на основі його уявлень про Всесвіт, Землю, Бога, людину, його оточення, життя, смерть.

Мета орнаменту була прикрашати предмети, тканини, житло. Водночас він мав як магічний, так і інформаційний зміст. Зокрема, орнамент, нанесений на шийку посудини, «захищав» її від проникнення злих духів. Це стосувалося і одягу, і будинку, і предметів інтер'єру і т.д. Особливого розвитку орнамент досяг там, де переважають умовні форми відображення дійсності: на Стародавньому Сході, у доколумбовій Америці, в азіатських культурах давнини і середньовіччя, в європейському середньовіччі. У народній творчості з найдавніших часів склалися принципи та форми орнаменту, що здебільшого визначають національні художні традиції.

Орнамент має духовну, міфологічну основу. Ті пізнання людини про світ, які передавалися словесно в міфах, виражалися в орнаменті образотворчими засобами. На примітивному рівні свідомості людини в орнаменті, що створений нею, виникають натуральні зображення живих форм – рослин, звірів, людини, які пізніше перетворюються на символічні знаки. Відповідно до міфологічних уявлень людини про створення світу, із землі виростає Древо, яке з'єднує землю з небом. На вершині Древа виростає квітка, яка уособлює народження Сонця. Охороняють Древо леви, бики, козли, собаки, птахи та інші образи зооморфного виду або йому поклоняються антропоморфні образи. Цей сюжет часто використовувався в мистецтві орнаменту.

У такому контексті орнамент слід сприймати як унікальне явище в мистецтві, що безпосередньо пов'язане з матеріальним світом і виражає поняття людини про нього у певний період розвитку суспільства.

Орнамент – візерунок, заснований на повторенні й чергуванні складових його елементів; призначається для прикрашання різноманітних предметів (посуду, знарядь і текстильних виробів, меблів, книг і т.д.), архітектурних споруд (як ззовні, так і в інтер'єрі), творів пластичних мистецтв (головним чином, прикладних), у первісних народів також власне людського тіла (розфарбовування, татуювання).

Орнамент пов'язаний з поверхнею, яку він прикрашає та візуально організовує, як правило, виявляє або акцентує архітектоніку предмету, на якому він зображений. Орнамент або оперує абстрактними формами, або стилізує реальні мотиви.

Орнамент відображає візерунок, який має ритмічний характер нанесення на виріб або становить його структурну основу. Тобто первинного генетичного сенсу декоративність набуває в орнаменті. В його основі лежить предметна форма, що поступово трансформується в символ, який, у свою чергу, – в декоративний мотив – лінію хвилі, коло сонця, листок дерева, квітку, птаха, крило птиці, гілку дерева тощо [8, с. 648].

Ритмом в орнаментальній композиції називають закономірність чергування і повторення мотивів, фігур та інтервалів між ними. Ритм – головний організуючий початок будь-якої орнаментальній композиції. Найважливішою характеристикою орнаменту є ритмічна повторюваність мотивів та елементів цих мотивів, їх нахили й повороти, поверхні плям мотивів і інтервали між ними.

Ритмічна організація передбачає взаємне розташування мотивів на композиційній площині. Ритм організовує рух в орнаменті: переходи від малого до великого, від простого до складного, від світлого до темного або повторення одних і тих самих форм через рівні або різні інтервали. Ритм може бути метричний (рівномірний), нерівномірний.

Залежно від ритму візерунок набуває статичності або динамічності. Ритмічний лад визначає ритм мотивів по вертикальних і горизонтальних рядах, число мотивів, пластичну характеристику форми мотивів, особливості розташування мотивів у рапорті.

Мотив – частина орнаменту, його головний утворювальний елемент. Орнаментальні композиції, в яких мотив повторюється через однакові інтервали, називаються рапортними.

Рапорт – мінімальна і проста за формою площа, яку займає мотив і проміжком до сусіднього мотиву.

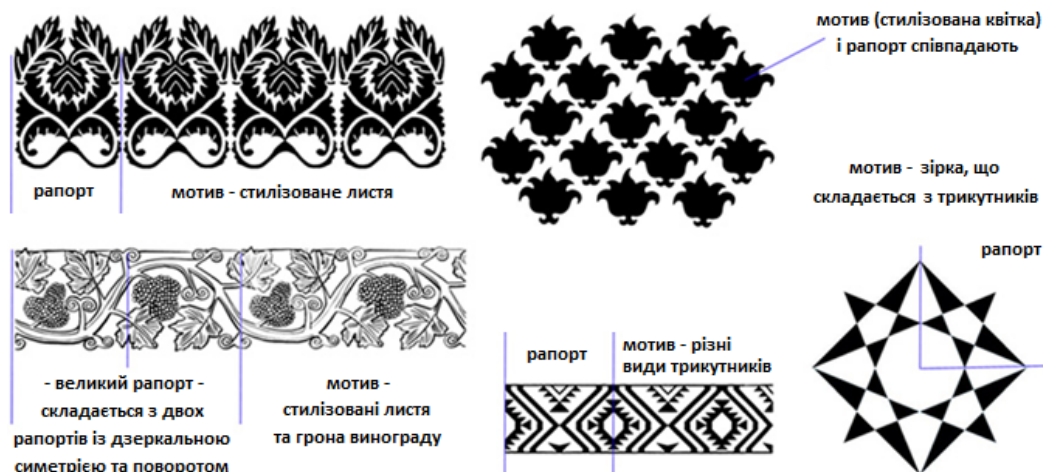

Рис. 1. Елементи орнаменту: мотив і рапорт.

Залежно від характеру мотивів розрізняють такі види орнаментів:

- геометричний – складається з точок, ліній і геометричних фігур;
- рослинний – складається зі стилізованого листя, квітів, плодів, гілок тощо;
- зооморфний – включає стилізовані зображення реальних або фантастичних тварин;
- антропоморфний – як мотивів використовуються чоловічі і жіночі стилізовані фігури або окремі частини тіла людини;
- комбінований.

За характером чергування рапортів усі орнаментальні композиції поділяються таким чином:

1. Стрічковий орнамент – рапорт багаторазово повторюється, розвиваючись в одному напрямку

(рис. 2). При цьому мотиви в стрічковому орнаменті можуть розташовуватися по прямій лінії, такий орнамент називається «прямою стрічкою», або стрічковим орнаментом. В архітектурі, декоративно-ужитковому мистецтві та костюмі найчастіше стрічковий орнамент має горизонтальний напрям. Водночас він може бути розташований вертикально або по похилій лінії.

Під час побудови в основу композиції закладаються різні види симетрії: дзеркальна симетрія, по вертикалі, горизонталі або діагоналі. І також різні принципи ритмічної побудови елементів – повторення, чергування, у тому числі за кольором і тоном.

Рис. 2. Приклади стрічкових орнаментів.

2. Центричний орнамент, в основу якого покладено принцип центрально-осьової симетрії, коли рапорт обертається навколо центральної осі (рис. 3). Мотиви в такому орнаменті розміщуються від центральної точки по променях, заповнюючи всю поверхню, обмежену колом, і під час обертання повністю збігаються. Найхарактерніший приклад центричного орнаменту – розетка, що відображає мотив розквітлої квітки. Це дуже древній вид орнаментальної побудови, який відомий ще з часів Давнього Єгипту і який набув найбільшої популярності в готичному мистецтві.

Рис. 3. Приклади центричних орнаментів.

3. Сітчастий орнамент – рапорт, що повторюється, заповнює всю поверхню, яка декорується, розвиваючись у двох напрямках – по горизонталі і по вертикалі (рис. 4). Комірка такої рапортної сітки може мати різноманітну форму – у вигляді квадрата, прямокутника, правильного трикутника (рівностороннього), ромба, паралелограма, правильного п'яти- і шестикутника і т.д. Цей вид орнаменту часто використовується в архітектурі у процесі виконання орнаменталії підлоги, стін, стелі, а також у костюмі під час оформлення текстильних виробів.

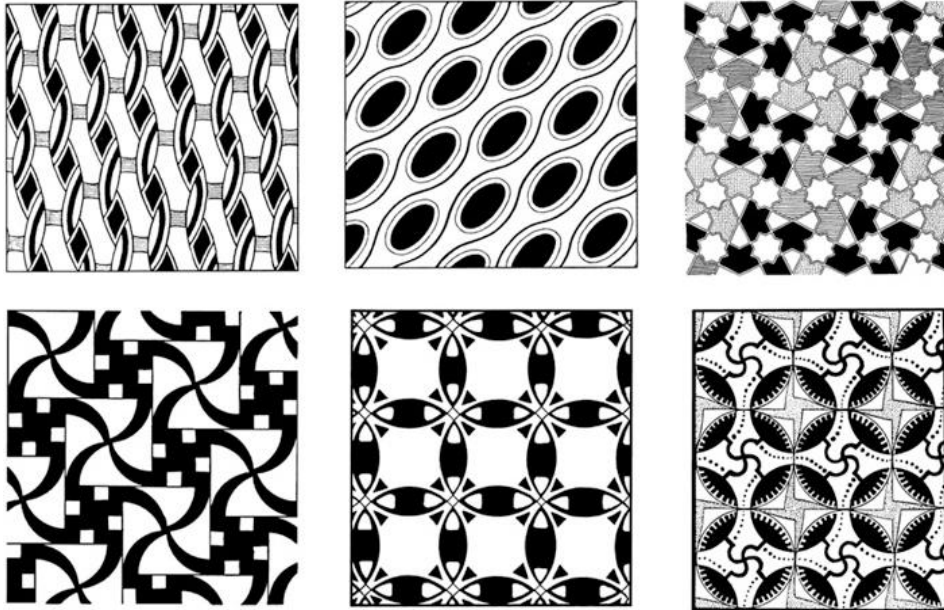

Рис. 4. Приклади сітчастих орнаментів.

Незалежно від матеріалу, порядок виконання робочих рисунків орнаменту завжди однаковий. Він передбачає чотири етапи: вивчення вихідних матеріалів, вибір і розроблення мотиву, складання робочих рисунків, виконання в матеріалі.

Вивчення вихідних матеріалів передбачає вивчення конкретного проєкту з метою з'ясування загального стилю; характеру та місця розташування частин проєкту, що декоруються; матеріалу, з якого виготовлятимуться ці частини; масштабу проєкту та розмірів декоративних частин.

На етапі *вибору й розроблення ескізу мотиву орнаменту* джерелом для створення мотиву орнаменту може слугувати реальний світ, природа, люди. Як все це зображується в орнаменті? Не слід намагатися фотографічно відобразити зображення форм живої природи. Творцеві орнаменту необхідно творчо переробляти форми живої природи залежно від призначення орнаменту, властивостей матеріалу та його практичної побудови, обраної композиції.

Будь-яка форма живої природи – рослина, тварина, людина – завжди прагне до ідеальної, але практично в природі не існує ідеальних форм, так само, як не існує абсолютно однакових, таких, що повністю збігаються за величиною, формою, кольором, рельєфом. Водночас існує поняття схожості, наприклад, все листя дуба схожі одне на одного, хоча при цьому воно не схоже на листя клена, берези, груші. Відтак, у процесі перероблення форм природи в орнаментальні необхідно виокремити для зображення ознаки, типові саме для цієї форми. Потім слід урахувати можливості матеріалу. Наприклад, на тканині можна передати форму, колір, а рельєф тільки умовно, а в дереві, камені, металі відтворюються тільки форма і рельєф. Під час створення орнаменту не варто захоплюватися як натуралізмом, так і схематизмом. Натуралізм – це прагнення досягти фотографічної точності відтворюваних форм, схематизм – прагнення використовувати схематизовані зображення. Наприклад, з природи виокремлюються найзагальніші ознаки живої форми і створюється геометризована схема, а потім багаторазово повторюється або переробляється орнаментальний мотив, створений в попередньому історичному періоді.

Як відбувається творчий процес перероблення в орнамент живої форми, наприклад, рослини? Чи залежить він від того, яким буде орнамент: плоским чи рельєфним? Під час побудови плоского орнаменту можна використовувати силуетне зображення, особливо в разі зображення його одноколірним на тлі будь-якого іншого кольору. При цьому неодмінно мають бути виконані дві умови:

- не можна спотворювати типові ознаки живої форми, наприклад, не можна робити плавні завитки з негнучких рослин, приєднувати листя до стебла не так, як це відбувається в натурі, до гілки з дубовим листям прикріплювати плоди груші тощо;

- у разі недостатньої чіткості та виразності живої або сфотографованої форми необхідно прорисувати з природи живу форму і потім доповнити ескіз орнаменту необхідною кількістю елементів, яких не вистачає і які мають різне розташування (наприклад, листя, квіти). Після цього визначається композиційна схема і складається кольоровий ескіз у двох варіантах: світлий на темному фоні і навпаки. Іноді виникає необхідність пристосування орнаменту для його виконання в певному матеріалі. Наприклад, якщо потрібно усунути дрібні деталі, зробити узагальнену форму окремих елементів і т.ін.

У разі створення рельєфного орнаменту вирішуються загальні питання: про призначення, матеріал, про вивчення живої форми. Крім того, виникають нові питання: про висоту рельєфу і його власний характер. Висота рельєфу безпосередньо залежить від освітлення. Для слабкого освітлення неефективним буде використання низьких рельєфів, плавних переходів від високих до низьких точок. Колір матеріалу також впливає на характер рельєфу. Білий мармур припускає тонкий рельєф, плавні

переходи, на відміну від рельєфу, відлитого з чавуну.

Під час добору матеріалу враховується не тільки краса силуету живої форми, а й її рельєфність. Потім виконується прорисовування з урахуванням однаковості і правильності зображення окремих елементів.

Таким чином, стилізація живої форми допускається лише у контексті перероблення живої форми в декоративну з урахуванням матеріалу, способу його оброблення і властивих цього матеріалу художніх якостей.

У разі обрання для створення орнаменту геометричного мотиву, для його виразності, чіткості, цікавості необхідні, по-перше, знання геометрії: відомості про фігури – прямолінійні і криволінійні, закономірних і незакономірних, плоских і просторових, геометричні побудови, сполучення, геометричні перетворення, по-друге, сформовані вміння користуватися креслярськими інструментами, виконувати точні побудови. Крім того, необхідно розуміти зміст таких математичних понять, як пропорція, симетрія, гномон, фрактал і вміти користуватися ними.

На етапі складання робочих рисунків орнаменту попередньо складається ескіз двох повторюваних елементів, потім – робочий рисунок. Процес виконання робочого рисунка розпочинається з креслення точної форми об'єкта, що декорується. Спочатку на робочий рисунок наноситься все те, що може бути виконано за допомогою креслярських інструментів, а потім рисується те, що треба зробити як малюнок.

Виконання орнаменту в матеріалі здійснюється після затвердження робочого рисунка. Рисунок переводиться на матеріал і виконується з урахуванням використання технологічних можливостей на даний момент.

Висновки. Навчання здобувачів вищої освіти за спеціальностями 014 Середня освіта (Трудове навчання та технології), 015 Професійна освіта (Сфера обслуговування), 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація основам орнаментального мистецтва передбачає вирішення низки взаємопов'язаних завдань: формування світогляду та художнього смаку, засвоєння необхідних наукових знань, ознайомлення з різними видами орнаменту, засвоєння теоретичних основ побудови орнаментів, набуття спеціальних технічних навичок їх виконання, розвиток потенційних творчих можливостей, здатності до творчості.

Для створення мотивів, використання композиційних схем, колірного рішення орнаментів тощо майбутні педагоги середньої та професійної освіти, фахівці образотворчого та декоративного мистецтва мають знати закономірності, вироблені багатовіковим досвідом діяльності людини у цій галузі, й уміло застосовувати їх у своїй роботі. Варто зазначити, що створення орнаменту – складний творчий процес, що виключає використання готових рецептів.

Список використаних джерел:

1. Marushchak O.V., Zuziak T.P., Savchuk I.V. Formation at students of pedagogical higher education institutions of esthetic idea by means of national ornament. *Modern Scientific Researches: The International Scientific Periodical Journal*. Yolnat PE, Minsk, Belarus, 2020. Issue 11. Part 1. С. 31-38.
2. Zuziak Tatyana, Marushchak Oksana. Formation of artistic-aesthetic competence means of decorative and consumer art: content and structure of phenomenon. *Development of modern science: the experience of European countries and prospects for Ukraine: monograph / edited by authors*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2019. P. 17-40. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-571-78-7> 18.
3. Дагддян К.Т. Декоративная композиция: уч. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 2010. 315 с.
4. Коновалова О.В. Мотиви української народної орнаментики як складова знакової системи національного графічного дизайну. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/884/1/%D0%9E_Konovalova_KKUIBG_IM.pdf
5. Марущак О., Кашуба А., Магдич Я. Методичні аспекти етнокультурного виховання учнів старшої школи засобами ДУМ. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій середньої школи: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2018. Вип. 1. С. 228-232.
6. Марущак О., Савлук В., Свята М. Формування творчих здібностей майбутніх учителів трудового навчання та технологій засобами декоративно-ужиткового мистецтва. *Science, research, development. Pedagogy*. № 14: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, (27.02.2019-28.02.2019, London / Лондон). Warszawa, 2019. С. 55-59.
7. Марущак О.В., Бабчук Ю.М., Чадюк Г.Ф., Бойчук С.О. Формування у майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва естетичних уявлень засобами орнаментальної композиції. *Сучасні технології підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вип. I. Вінниця, 2020. С. 41-45.
8. Марущак О.В., Лукова О.М., Шевцова Л.О. Умови розвитку творчих здібностей у майбутніх учителів трудового навчання та технологій. *Актуальні проблеми підготовки вчителя трудового навчання та технологій: теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. Вінниця, 2019. Вип. III. С. 26-29.
9. Марущак О.В., Недзеленко Ю.А., Ткачук Н.І. Науково-теоретичні основи орнаментальної

композиції у професійній підготовці майбутніх учителів трудового навчання та технологій і педагогів професійної освіти. *Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference.* Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2020. Pp. 644-653.

10. Марущак О.В., Савлук В.М., Панасюк Я.П. Методологічні основи навчання майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва орнаментальної композиції плетеного гачком мережива. *Сучасні технології підготовки майбутніх учителів трудового навчання та технологій, педагогів професійної освіти і фахівців образотворчого та декоративного мистецтва: теорія, досвід, проблеми:* зб. наук. пр. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі Поділля», 2020. Вип. I. С. 17-21.

11. Орлова Т. Етноестетика в поняттєвому контексті сучасного мистецтва. *Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології.* К.: Музей Івана Гончара; Родовід, 1996. С. 13-24.

12. Селівачов М.Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія). К.: Редакція вісника «Ант», 2009. 408 с.

13. Степанова А.П. Теория орнамента: уч. пособ. Ростов-на-Дону: Феникс, 2011. 149 с.